

ПРИСТУПНА
ПРЕДАВАЊА
ДОПИСНИХ ЧЛАНОВА

БЕОГРАД • 2019

1841-2019

Српска академија наука и уметности
178 година

ПРИСТУПНА ПРЕДАВАЊА
ДОПИСНИХ ЧЛАНОВА

Књига I

ISSN 2683-4251

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

INAUGURAL LECTURES OF THE CORRESPONDING MEMBERS

Volume 1

The volume is published on account of the SASA
Presidency resolution adopted at its 1st session of 28
February 2019 and the SASA Executive Board resolution
adopted at its 18th session of 19 September 2019

Editor

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

**ПРИСТУПНА ПРЕДАВАЊА
ДОПИСНИХ ЧЛАНОВА**

Књига 1

Књига је објављена на основу одлуке Председништва
САНУ са I седнице 28. фебруара 2019. и одлуке
Извршног одбора САНУ са XVIII седнице
19. септембра 2019. године

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2019

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,
President of SASA

academician Zoran V. Popović,
Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,
Vice President of SASA for Social Sciences

academician Marko Anđelković,
Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,
President of SASA Branch in Novi SAD

academician Ninoslav Stojadinović,
President of SASA Branch in Niš

academician Gradimir Milovanović,
*Secretary of the Department of Mathematics,
Physics and Geo Sciences*

academician Vladimir Stevanović,
*Secretary of the Department of Chemical
and Biological Sciences*

academician Zoran Lj. Petrović,
Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,
Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Zlata Bojović,
Secretary of the Department of Language and Literature

academician Kosta Čavoški,
Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,
Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,
Secretary of the Department of Fine Arts and Music

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
п̄редседник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
п̄ошп̄редседник САНУ за п̄риродне науке

академик Љубомир Максимовић,
п̄ошп̄редседник САНУ за друшп̄вене науке

академик Марко Анђелковић,
п̄енерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
п̄редседник Опранка САНУ у Новом Саду

академик Нинослав Стојадиновић,
п̄редседник Опранка САНУ у Нишу

академик Градимир Миловановић,
*секретар Одељења за математичку,
физику и тео-науке*

академик Владимир Стевановић,
*секретар Одељења хемијских
и биолошких наука*

академик Зоран Љ. Петровић
секретар Одељења п̄техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Злата Бојовић,
секретар Одељења језика и књижевности

академик Коста Чавошки,
секретар Одељења друшп̄вених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења историјских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења ликовне и музичке уметности

Портретне фотографије су из фототеке Библиотеке САНУ.
Илустрације на корицама и празним страницама књиге
представљају детаље са фасаде Палате САНУ.

САДРЖАЈ

Академик Миро Вуксановић <i>Три књије чланова САНУ</i>	15
Одељење за математику, физику и гео-науке	
Дописни члан Жељко Шљиванчанин <i>Компјутерско моделовање наносструктура на површинама кристала</i>	27
Одељење хемијских и биолошких наука	
Дописни члан Тања Ћирковић Величковић <i>Дојринос еројеомике наукама о храни, исхрани и живојној средини: разматрање деградација и модификација хране током обраде и дигестије хране и од утицајем запађења живојне средине</i>	51
Одељење техничких наука	
Дописни члан Влада Вељковић <i>Развој и примена вишефазној реактора са вибрационом мешалицом у производњи биодизела</i>	81
Одељење медицинских наука	
Дописни члан Татјана Симић <i>Поремећај редокс хомеостазе у хроничној бубрежној слабости</i>	109

Одељење језика и књижевности

- Дописни члан Љубинко Раденковић
*Источнословенска бојиња Мокош: ишћања
реконструкције* 131
- Дописни члан Јован Делић
Памћење поезије и ујеловљење традиције 145
- Дописни члан Зоран Пауновић
Данило Киш и Џејмс Џојс: случај Уликс 157

Одељење друштвених наука

- Дописни члан Павле Петровић
*Инфлација: ошуд, како се развија
и како је зауставити?* 173
- Дописни члан Алпар Лошонц
Да ли су идеје још релевантне? 201

Одељење историјских наука

- Дописни члан Вујадин Иванишевић
*Методолошки приступ у истраживању новца
средњовековне Србије* 219
- Дописни члан Драган Војводић
*Оружје с небеса. Иконологија средњовековних
представа инвестиције владара
војним инстанијама* 235
- Дописни члан Мира Радојевић
*Прејензије Централној комисији
Комунистичке партије Хрватске
на Срем (1941–1944)* 259

Одељење ликовне и музичке уметности

- Дописни члан Сава Халугин
Токови вајареве мајме 279
- Дописни члан Јелена Јовановић
*Етномузиколошки и уметнички рад у домену
традиционалној фолклорној вокалној наслеђа* 289

Радне биографије предавача

- Желько Шљиванчанин 323

Тања Ћирковић Величковић	327
Влада Вельковић	333
Татјана Симић	337
Љубинко Раденковић	343
Јован Делић	347
Зоран Пауновић	349
Павле Петровић	353
Алпар Лошонц	357
Вујадин Иванишевић	361
Драган Војводић	365
Мира Радојевић	369
Сава Халугин	371
Јелена Јовановић	375

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Драган Војводић

*Оружје с небеса. Иконолоџија
средњовековних њредсџава
инвесџиџуре владара
војним инсиџнијама*

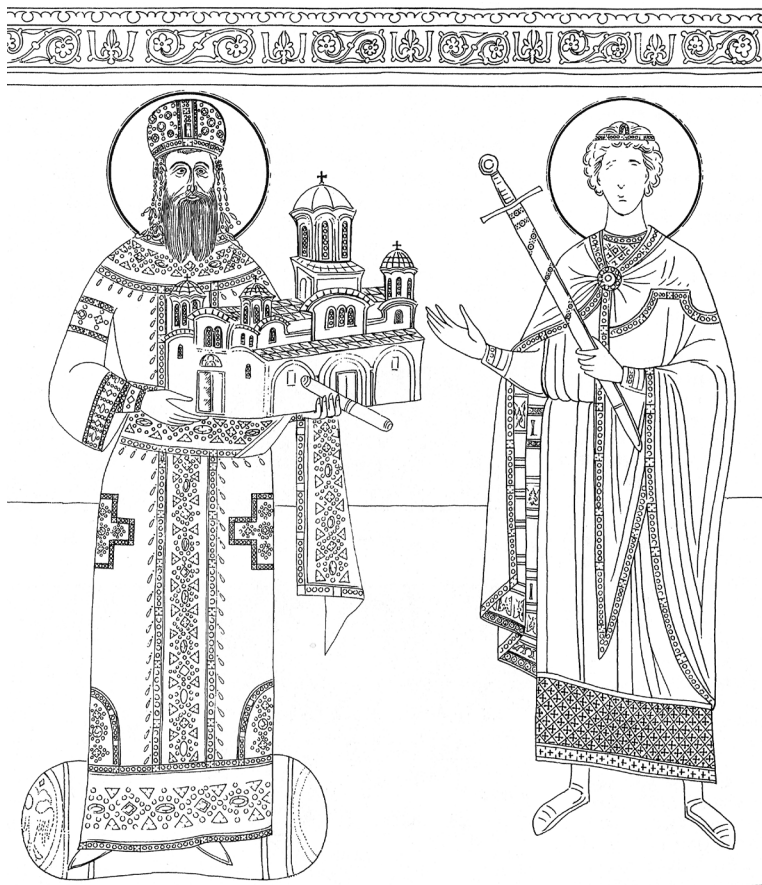
Предавање одржано на 4. скупу Одељења историјских наука,
24. априла 2019. године.

Српско средњовековно сликарство одликује се нарочитим богатством портрета историјских личности, важних за разумевање византијске портретне уметности уопште. Саздани каткад према добро познатим, а каткад на основу ретко примењиваних или јединствених иконографских формула, ти портрети су богато извориште различитих сазнања. Не чуди зато што су им неки од најистакнутијих истраживачи наше старе уметности, попут Владимира Р. Петковића, Светозара Радојчића, Војислава Ј. Ђурића или Гордане Бабић посвећивали посебну пажњу. Из те посвећености произашли су научни доприноси значајни и за развој српске медијевистике и за представљање српског средњовековног наслеђа. У жељи да укажем на неисцрпљене могућности у истраживању средњовековног портрета као теме и искажем поштовање према њеним великим проучаваоцима, покушаћу да у овој прилици објасним порекло и смисао једне занимљиве иконографске појединости на представама наших древних владара.

Сачувано је неколико представа из XIV и XV столећа на којима свети ратници или анђели уручују, обично као повереници Божији, мач и копље српским суверенима. Ктиторска композиција у Старом Нагоричину показује светог Ђорђа, патрона храма, како дарује мач краљу Милутину, и прима из ктиторових руку модел задужбине (Слика. 1).¹

На западној фасади цркве Светог Ђорђа у Полошком насликана је српска владарска породица. Њене чланове крунишу с небеса Христос и његови анђели, а један од тих

¹ В. Ј. Ђурић, *Три догађаја у српској држави XIV века и њихов одјек у сликарству*, Зборник за ликовне уметности 4 (1966), 68–76, црт. 1, сл. 1; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, Београд 1993, 118–119, црт. 21.

Слика. 1. Ктиторска композиција, Старо Нагоричино (цртеж: Д. Тодоровић).

бестелесних уручује краљу Душану и мач у црвеним корицама (Слика 2).²

Анђели Господњи спуштају круну и на главу деспота Стефана представљеног у Љубостињи, а један од њих предаје му и мач (Слика 3).³

² Ц. Грозданов, Д. Ђорнаков, *Историјски њорџреџи у Полошком (I)*, Зограф 14 (1983), 60–66; *(II)* Зограф 15 (1984), 85–93.

³ Д. Војводић, *Владарски њорџреџи срџских десџоџа*, у: Манастир Ресава. Историја и уметност, Деспотовац 1995, 88–94, са старијом литературом.

Слика 2. Владарски портети, фасада Светог Ђорђа у Полошком (цртеж: Н. Цонев).

Нешто млађи деспотов портрет у Ресави иконографски је још сложенији. Из сегмента неба у врху представе помаља се Христос који венчава српског владара, док двојица анђела дарују владару мач црвених корица са златним оковима и дуго копље (Слика 4).⁴

Небеско порекло владарског оружја истицало се и у српским писаним изворима. Писци житија светог Симеона помињу да је Немања у боју носио „копље дато му од Владике“, односно „Богом даровано му копље“.⁵ Цар Душан

⁴ *Ibidem*.

⁵ Стефан Првовенчани, *Сабрана Дела*, ed. Љ. Јухас-Георгијевска, Т. Јовановић, Београд 1999, 30/31; Доментијан, *Животъ Свѣтѣиоа Саве и живѣиоу Свѣтѣиоа Симеона*, приредила Р. Маринковић, Београд 1988, 251.

Слика. 3. Деспот Стефан Лазаревић, Љубостиња (фото: Иван Ђорђевић).

у хрисовуљи Хиланадару о селу Лушцу, вели како је моли-
твама и благословом светих из свога рода примио „крст из
руке Господње и мач из руке анђелове“ да „царује у Богу
и весели се о божанском дару“.⁶ Слично томе, у мљетској

⁶ Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана за Хилангар о Лужачкој мейхохији*, ССА 5 (2006), 101₁₅₋₂₀, 103.

Слика. 4. Деспот Стефан Лазаревић, Ресава (фото: Иван Ђорђевић).

повељи цара Уроша од 10. априла 1357. године, истиче се да је Христос даровао неизрециву благодат „својим слугама, православним царевима који су у побожности и чистоти проходили све године живота свога и примили венце почасту од свемогућег Владике и из руке анђеоске мач победе, па

се тако у царству стекоше обетовања Божија“. По милости Господа, „све се ово“ догодило и цару Урошу.⁷

Иако су јединствени у сачуваном монументалном сликарству, поменути портрети српских владара који примају богомдаровано оружје, обично уз круну, нису без аналогија у другим медијима средњовековне уметности. У париском рукопису Беседа Григорија Назијанског (Paris. Gr. 510), представљен је цар Василије I којег крунише „архистратиг Гаврило“, а пророк Илија, означен као „јемац царевих победа“ уручује му војну заставу – лабарум.⁸ Иначе, иконографија инвестиуре коју врше Бог и његови свети – обновљена изгледа баш у Василијево време – проишталала је из тријумфалних представа касноантичких царева. Сасвим у складу с тим, потомак и имењак оснивача македонске династије, Василије II, представљен је на почетку псалтира из венецијанске Марћане како стоји у ставу древноримских тријумфатора. Одевен је у парадно ратничко рухо, с мачем у левој руци, док се под његовим ногама у дубокој проскинези повијају поглавари покорених народа (Слика 5). Инвестиура круном и копљем у горњем делу представе објашњена је пратећим стиховима: „[...] Христос с небеса у својој живоносној десници пружа круну, симбол власти, Василију, верном и моћном владару; испод су главна [двојица] међу бестелеснима: један од њих узео је [круну], носи је доле, и радосно крунише [цара]; други, додајући победе [симболу] власти, ставља копље (ρομφαίαν), оружје које страхом тера непријатеље, у владареву руку [...]“.⁹ Вероватно је да су у време Василија Бугароубице овакве представе биле добро познате. О томе нам на посредан начин сведочи портрет немачког краља Хајнриха II (1004–1014) у Сакраментару Државне библиотеке у Минхену (Clm 4456,

⁷ Р. Михаљчић, *Мљејске исјаве цара Уроша*, ССА 3 (2004), 73₃₋₁₀, 74–75.

⁸ I. Spatharakis, *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, Leiden 1976, 97; Ch. Walter, *The Iconographical Sources for the Coronation of Milutin and Simonida at Gračanica*, in: *Византијска уметност почетком XIV века*, Београд 1978, 192–193.

⁹ У правоугаоним заградама иписане су преводу додате речи, које употпуњују смисао текста. Spatharakis, *The Portrait*, 23–24; I. Ševčenko, *The Illuminators of the Menologium of Basil II*, DOP 16 (1962), 272. За значење термина ρομφαία cf. *ibidem* et R. Macrides, J. A. Munitiz, D. Angelov, *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, Farnham 2013, 243, n. 711.

Слика 5. Псалтир цара Василија II, Marciana, cod. gr. Z. 17 (=421), fol. IIIr.

fol. 11^r), насталом под јасним утицајима византијске уметности. Два анђела с неба спуштају мач и копље краљу. Он их прихвата рукама које подупиру свети Улрих Аугзбуршки и свети Емерам Регензбуршки, као што су Мојсију помагали Арон и Ор за време победоносне битке Јевреја с Амаликом. У исто време Христос у мандорли левом руком ставља круну на Хајнрихову главу, а десном га благосиља.¹⁰ Под снажним

¹⁰ E. P. Schramm, *Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit*, I Teil, Berlin 1928, 110–111, 112, 198, Abb. 85a; L. Grodecki et al., *Le siècle de l'An Mill*, Paris 1973, 156, fig. 150.

византијским упливом изведена је и представа краља Вилијема II у Монреалеу, на којој Христос крунише норманског владара, а два анђела му пружају лабарум и сферу.¹¹

О дугој традицији и значају сличних представа у византијској уметности потврду пружа и једна представа настала крајем средњовизантијског периода. У питању је изгубљени монументални портрет цара Манојла I, чији нам је изглед познат само на основу стиховног описа. Цар је био приказан како од светог Теодора Тирона, „који учи његове руке ратној борби“ добија „оштри мач“, док га Христос крунише. Тумачећи цару смисао те представе, анонимни стихотворац на почетку поеме вели: „Види, о Манојло, неуздрмљиви стубе Рима [...] Највиши гледа на тебе с неба [...] и крунише те, посредством твојих победа, круном царства“.¹² Слична иконографска композитност обележава млађе представе на којима свети ратници или анђели уручују оружје владарима. У оквир тих представа готово увек је укључена и инвеститура круном. Тако на једној солунској новчаној врсти свети Димитрије предаје мач Манојлу Комнину Дуки, док рука Божија на цареву главу спушта стему.¹³ У Бугарској су ковани иперпирони с представом светог Димитрија који уручује мач цару Јовану II Асену и једновремено му ставља венац на главу (Слика 6).¹⁴ Минијатура из рукописа Манасијевог хронике приказује бугарског цара Јована Александра, коме лебдећи анђеоло спушта на главу круну и пружа му мач. Цару се обраћа псалмопевац Давид. Он држи у руци свитак с почетком 20/21. псалма, читаног приликом обреда крунисања православних владара.¹⁵ Верује се да је у византијском изворнику илустрованог рукописа Хронике на месту бугарског цара био насликан Манојло I Комнин.¹⁶

¹¹ E. Borsook, *Messages in Mosaic. The Royal Programmes of Norman Sicily (1130–1187)*, Oxford 1990, 67–68, Pls. 57, 64, 103–105.

¹² С. Ламброс, *Ἡ μαρκιανὸς Κώδιξ 524*, *Νέος Ἑλληνομνημίων* 8 (1911), 43–44 (φ. 36^α); С. Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312–1453*, Englewood Cliffs 1972, 226.

¹³ M. F. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol., IV/2, Washington 1999, 575, pl. XLI, no. 8.1.

¹⁴ Ђ. Юркова-В. Пенчев, *Български средновековни печати и монети*, *София* 1990, 79, 81.

¹⁵ И. Дуйчев, *Минијатурите на Манасиевата летопис*, *София* 1962, 33 (л. 91б).

¹⁶ *Ibidem*, 33; В. Ј. Ђурић, *Нови Исус Навин*, *Зограф* 14 (1983), 15.

Слика 6. Иперпирон бугарског цара Јована II Асена, реверс.

Уручивање мача, копља или лабарума које врше анђели и свети представљало је, дакле, прилично чест иконографски мотив. Тумачењу његовог порекла и смисла најтемељније се посветио Војислав Ј. Ђурић. Ослањајући се на мишљење Никодима Павловича Кондакова, који је пак поклонио поверење Диканжу,¹⁷ професор Ђурић је, попут Рајнера Штихела, Филипа Гирсона и неких млађих истраживача,¹⁸ веровао да наоружавање не „спада у обреде везане за царски церемонијал у Византији“, то јест да мач и копље у царству Ромеја

¹⁷ Н. П. Кондаков, *Изображения русской княжеской семьи в миниатюрах XI века*, Санктпетербург 1906, 104, са старијом литературом.

¹⁸ R. Stichel, *Ausserkanonische Elemente in byzantinischen Illustrationen des Alten Testament*, *Römische Quartalschrift* 69 (1974), 176; Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. V/1, Washington 1999, 74; С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XIV века*, Београд 1994, 34; etc.

и Србији нису имали својство владарске инсигније. У њима је, као и сви поменути, видео пуко оружје, односно искључиво симболе победе. Због тога је приказе уручивања мача и копља владару одвајао од иконографије инвеституре круном, са којом су обично чинили целину, а објашњење њиховог значења тражио ван сфере увођења монарха у власт.¹⁹ Кључни аргумент за тумачење смисла тих приказа пронашао је у аренги тзв. треће варијанте повеље цара Душана Арханђеловом манастиру у Јерусалиму. У њој српски владар моли: „Војводи небески, свети арханђеле Михаило, препојаши ме оружјем твојим, као Исуса Навина“.²⁰ Одатле је, пре свега, наш угледни истраживач извео закључак да је иконографија уручивања оружја посредством анђела требало да истакне владара као војсковођу саображеног идеалу библијског ратника – заправо као „Новог Исуса Навина“. Таквом иконографијом прослављан је, наводно, владар „који се дуго година носио с непријатељем и успешно окончао неки велики ратни поход“.²¹ Сличан, али нешто другачији смисао имале су, по мишљењу В. Ј. Ђурића, представе на којима владарима оружје уручују свети ратници, јер су „оглашавале победу у некој знаменитој бици“.²²

Тумачења професора Ђурића била су широко прихваћена у науци. Могло би се, међутим, приметити да тзв. трећа варијанта Душанове „јерусалимске“ повеље, која у аренги једина садржи цареву молбу арханђелу Михаилу да га опаше оружјем „као Исуса Навина“, није аутентичан документ. Показано је да је у питању „прерада“ тзв. прве повеље за српски манастир у Јерусалиму с потпуно новом аренгом. Ту прераду су извршили Хиландарци, највероватније крајем XV столећа.²³ Ипак, знатно већи проблем с исказом о опасивању оружјем у аренги те повеље представља његово заиста збуњујуће одступање од сижеа библијског изворника на који се

¹⁹ Ђурић, *Нови Исус Навин*, 11.

²⁰ Н. Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањина*, Београд 2017, 240.

²¹ Ђурић, *Нови Исус Навин*, 11–15.

²² *Ibidem*.

²³ О томе, с увидом у мишљења изнета старијој литератури сф. Порчић, *Документи*, 114–15, 236–243; Ж. Вујошевић, *Врањина и Св. Арханђели у Јерусалиму – још један осврт на традицију даровне повеље цара Стефана Душана*, ИЧ 46 (2017), 237–254 (нарочито 243, 248).

ослања. Реч је о 13–15. стиху 5. главе Књиге Исуса Навина. У тим стиховима приповеда се да је израиљски вођа пред Јерихоном угледао „војводу војске Господње“ како „стоји према њему с голијем мачем у руци“. Исус Навин затим пада ничице пред њим и повинујући се његовој наредби изува обућу, јер се налазио на светом месту. У библијском тексту нема ни најмањег наговештаја о икаквом опасивању, односно уручивању мача или копља Исусу Навину. Таквих наговештаја нема ни у апокрифним текстовима који препричавају и објашњавају библијске догађаје, попут палеје с тумачењима.²⁴ Нема их ни у *Похвалама архисѣрајиїа Михаила*, каква је она Панталеонова из IX века, у којој се предводник бес-телесних војски велича и зато што „цара наоружава против варвара“.²⁵ И ликовни описи поменутог старозаветног догађаја верни су библијској повести. У приказима сусрета под Јерихоном арханђео Михаило редовно је сликан у ратничкој одећи како стоји с исуканим мачем у десници. Исус Навин му прилази као ратник с властитим мачем у корицама, односно копљем у рукама, и/или клечи у проскинези, сагласно библијском тексту.²⁶ Каткад је Мојсијев наследник представљан и самостално, као владар с мачем у рукама,²⁷ али никада како оружје прима од арханђела.

Ни у оквиру саме иконографије представа на којима небески изасланици уручују мач или копље владару нема ничега што би упућивало на причу о Исусу Навину. Мач владарима често предају свети ратници, Димитрије, Георгије или Теодор. Кад је пак реч о бестелесним бићима, она су означена обично само као „анђели Божији“, по правилу нису приказивана у ратничкој одећи, сем на појединим монетарним представама,²⁸ а у рукама не носе исукан мач већ пружају мач у корицама или копље. Натписи који прате представе обдаривања владара оружјем с небеса, понекад веома

²⁴ *Палея толковая*, Москва 2002, 418–419 (л. 164г-165а).

²⁵ P. G., t. 98, col. 1262D, 1265A.

²⁶ С. Габелић, *Византијски и њосѣвизантијски циклуси Арханђела (XI–XVIII век). Прејлед сѣоменика*, Београд 2004, passim.

²⁷ В. Петковић, *Из црквеној календара у живојису Грачанице*, Гласник Скопског научног друштва 19 (1938), 79, сл. 1.

²⁸ Cf. Henny, *Catalogue*, IV/1, 370–377, IV/2, pl. XIX–XX; *ibidem*, IV/2, 570–571, 572–573, 574–575, 576–577, 629, pl. XL–XLI, no. 2.1–3, 4a.4–4c.1; XLVI, B.2.1).

опширни, попут оних уз портрете Василија II или Манојла I, не пружају било какво подсећање на догађај под зидинама Јерихона. Дакле, ни један византијски и српски текстуални или ликовни извор – сем позно прерађене, треће јерусалимске повеље – не даје повода да се широко примењивана иконографија уручивања мача и копља владару доведе у непосредну везу са поменутом библијском причом.

Осим тога, сасвим је сигурно да су владарски мач и копље, попут лабарума, у Ромејском царству и у средњовековној Србији имали својство инсигније. Владарски мач, украшен златом, бисерима и драгим камењем, добијао је видно место у оквиру церемонијала још током средњовизантијског доба, о чему јасно сведоче Порфириогенитова *Књија о церемонијама* и Филотејев *Клиџоролоион*,²⁹ као и многа дела ликовних уметности. На новцу, али и у другим ликовним медијима, василевс је приказиван у најсвечанијем цивилном царском орнату с мачем као инсигнијом у рукама (Слика 7).³⁰ Попут мача, и царско копље у Византији је сматрано владарском инсигнијом.³¹ Оно је то својство стекло још у рано римско доба, када је као најзначајније оружје постало својеврстан симбол власти.³² Слично значење владарско копље има и у рановизантијском и средњовизантијском периоду, али је као и остале инсигније војног порекла (торквас, штит) добијало подређено место у односу на највише, цивилне владарске знаке.³³ Приликом тријумфалних улазака у Константинопол

²⁹ Hendy, *Catalogue*, IV/1, 173–174; M. G. Parani, *Dressed to Kill. Middle Byzantine Military Ceremonial Attire*, in: *The Byzantine Court. Source of Power and Culture*, ed. A. Ödekan, N. Necipoğlu, E. Akyürek, Istanbul 2013, 148–154 (с детаљним упићивањем на изворе).

³⁰ K. Wessel, *Kaiserbild*, in: *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, Bd. 3, Stuttgart 1976, col. 414–416; Војводић, *Владарски њорџреџи српских геџоџа*, 90–93; Hendy, *Catalogue*, IV/1, 173–175.

³¹ O. Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell vom oströmischen Staats- und Reichsgedanken*, Darmstadt 1956², 24, n. 67; K. Wessel, E. Piltz, C. Nicolescu, *Insignien*, in: *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, Bd. 3, Stuttgart, 1973, col. 416–417; Hendy, *Catalogue*, IV/1, 176.

³² A. Alföldi, *Hasta – Summa Imperii. The Spear as Embodiment of Sovereignty in Rome*, *American Journal of Archaeology*, 63/1 (1959), 1–27.

³³ Constantin VII, *Le Livre des cérémonies*, ed. Vogt, t. I, Paris 1935, 26; Hendy, *Catalogue*, IV/1, 176; C. Morisson, *Les insignes du pouvoir impérial au Ve et au VIe siècle*, in: *Clovis, histoire et mémoire*, éd. M. Rouche, Paris 1997, I, 763; Parani, *Dressed to Kill*, 145–148.

Слика. 7. Хистаменон византијског цара Константина IX Мономаха, реверс.

владарево златно копље, украшено бисерјем, носили су сами цареви или достојанственици у царској пратњи.³⁴ Поменули смо да је у Србији истицано Немањино „богомдаровано“ копље.

И у позновизантијском периоду – за нас посебно занимљивом – царско оружје, пре свега мач и копље, задржало је значење владарске инсигније.³⁵ На двору Палеолога царски мач је, с неким другим владарским знацима чуван у нарочитом простору (ρβυχαρεϊοω)³⁶, а Псеудо-Кодин га у свом *Сѣису о службама* помиње међу најзначајнијим инсигнијама, чију симболику објашњава: „Цар носи крст, знак своје

³⁴ Hendy, *Catalogue*, IV/1, 176.

³⁵ Macrides, Munitiz, Angelov, *Pseudo-Kodinos*, 72, 78, 88, 104, 106, 118, 120, 140, 144, 182, 200, 202, 242, 349-350, 351.

³⁶ *Ibidem*, 78.

вере у Христа, стему, знак свог достојанства, појас назван данас, као што је речено, дијадима, знак војничког позива [...] и мач, знак своје власти (ἐξουσιαστικόν)³⁷. Прилично је извесно да је таква симболика мача била разазнатљива још у средњовизантијском периоду.³⁸ Налазила је основа у оном делу Посланице Римљанима у којем се излаже учење о богомданој власти: „Она служи Богу за твоје добро; ако ли зло чиниш, бој се *јер не носи мач узалуд* [...]“ (Рим. 13: 1–4).³⁹ У складу с тим стоји и један детаљ из представе Небеског двора у Трескавцу. Међу анђеоским чиновима, који окружују престо Господњи и носе скиптре (*Силе, Госјодсїва, Начала*), насликане су и *Власїи* [Ε]ξου[σїα] с мачевима у рукама.⁴⁰ О „мачу власти“ као истребитељу неправди говори, позивајући се на Посланицу Римљанима, и деспот Угљеша у повељи о измирењу с цариградском патријаршијом, а Данило II помиње владарско оружје у својству инсигније описујући предају краљевске власти у Дежеви 1282.⁴¹ О мачу као инсигнији српских владара сведочили би и неки печати и одређене емисије новца, пре свега тзв. динари „de macia“.⁴² Готово је извесно да је и у Србији постојала титула мачоносаца.⁴³ Најзад, на сликама српских сабора јављају се мачоноски који, у складу с одредбама цариградског дворског церемонијала, уздижу крај владара његов мач као инсигнију.⁴⁴

³⁷ *Ibidem*, 138, 140.

³⁸ Parani, *Dressed to Kill*, 150–151.

³⁹ За једно тумечење овог места посланице cf. P. G., t. 60, col. 615 (св. Јован Златоусти).

⁴⁰ С. Смолчић-Макуљевић, *Царски деисис и небески двор у сликарсїву XIV века манасїира Трескавца*, in: Трећа југословенска конференција византолога, ed. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Београд-Крушевац 2002, 467, сл. 5.

⁴¹ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке ѿвеле срїских владара*, Београд 1936, 262/263; Данило Други, *Живоїи краљева и архїеїскоїа срїских. Службе*, Београд 1988, 61.

⁴² А. Соловјев, *Печатїи на Душановим ѿвелема*, Гласник СНД 2 (1927), 40; В. Иванишевић, *Новчарсїво средњовековне Србије*, Београд 2001, 2.4, 3.6, 4.4, 5.2–4, 6.2–3, 8.1–2, 9.16, 24.11, 42.29, 45.23, 45.29, 45.31, 47.1, 48.1.

⁴³ Р. Михаљчић, *Мачоноша*, in: Лексикон српског средњег века, ed. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 387.

⁴⁴ В. Ј. Ђурић, С. Ћирковић, В. Кораћ, *Пехка ѿаїријаршија*, Београд 1990, сл. 129; Macrides, Munitiz, Angelov, *Pseudo-Kodinos*, 120, 121 n. 295, 145 n. 375, 182, etc.

За тумачење иконографије инвеституре круном и оружјем с небеса нарочито је занимљив средишњи мотив церемоније *ἱεροκίψις*, приређиване у оквиру прославе Божића и других Господњих празника. Описујући ту церемонију, Псеудо-Кодин сведочи да су чланови царског дома стајали на посебно припремљеној бини, скривени завесама. Уз василевса, са скиптром у десној и акакијом у левој руци, клечали су свећоносац и један архонтопул који је уздизао царев мач.⁴⁵ Када би се на протовестијарев знак подигла завеса, свећоноша и мачоносац остајали су скривени, а пред народом су се указивали владарска породица и василевс, осветљен светлошћу велике свеће и царски мач, који као да је лебдео крај владара.⁴⁶ Певана су тада многољетства цару, Божићне химне и песма „Рођен је Христос, који те је крунисао за цара“.⁴⁷ У описаној „живој слици“ из церемонијала није тешко пронаћи низ сличности са свечаним владарским портретима који су укључивали представу инвеституре царским венцем и оружјем.⁴⁸ Церемонијал, као „позориште“ политичког богословља, и слика, која га је цитирала, упоредо су тумачили, чинећи их чулно спознатљивим, исте сложене идеје о владару, односно о пореклу и природи његове власти.

Пошто је спадало међу монархијске инсигније, оружје је морало бити уручивано царевима у оквиру неког обреда, на који се у сублимираном виду позивају и поменути церемонијал и разматрана иконографија. На основу описа царског крунисања у Светој Софији и формулара с пратећим молитвама знамо да оружје није предавано владару приликом тог завршног чина произвођења цара. Уосталом, из поштовања према Богу, Цркви и старим законима, василевси нису уносили своје оружје у храм.⁴⁹ Но, царском крунисању у Византији, као цивилној промоцији, а касније и црквеном обреду, претходило је проглашење владара. Оно је у раним византијским временима имало све битне одлике милитарне церемоније.⁵⁰ У току те церемоније војска је на Евдомонском

⁴⁵ Macrides, Munitiz, Angelov, *Pseudo-Kodinos*, 140₁₄–142₁.

⁴⁶ *Ibidem*, 144.

⁴⁷ *Ibidem*, 144, 146. Током прокиписиса на Богојављање певани су стихови „Крштен је Христос, који те је крунисао за цара“ (*Ibidem*, 147, п. 381, 166).

⁴⁸ Војводић, *Владарски ѱорѳреѳи сѳѳских гесѳоѳа*, 91–92.

⁴⁹ Parani, *Dressed to Kill*, 149.

⁵⁰ Cf. Ch. Walter, *Raising on a Shield in Byzantine Iconography*, *REB* 33 (1975), 157–166; S. G. MacCormack, *Art and Ceremony in Late Antiquity*,

пољу прихватала новог василевса као вођу, производећи га у цара и врховног команданта. Владар је подизан на велики штит уз акламације, облачио се у пурпур и стављао је круну на главу, „овенчаван“ је торквасима и обдариван другим војним инсигнијама, да би најзад примио знаке оданости поданика. Током векова церемонија проглашења мењала је облик и карактер. Врло је вероватно да је пракса проглашења царева уздицањем на штит била очувана кроз читав средњовизантијски период.⁵¹ Уздицање на штит добиће пак нов значај и значење у доба Палеолога.⁵² Улога и смисао били су му тада знатно измењени,⁵³ али се његове војничке компоненте и симболика ни тада нису сасвим изгубиле.⁵⁴ Не треба сумњати у то да је управо с милитарним елементима церемоније царског проглашења било, бар изворно, повезано и уручивање мача и копља, као изразито војних инсигнија. *Књиџа о церемонијама* преноси податак да је Лав I произведен у цара тако што је на Евдомону најпре „овенчан“ торквасом и акламиран, а затим иза зида од штитова, тзв. корњаче, одевен у пурпурне хаљине и крунисан дијадимом, да би најзад примио копље и штит.⁵⁵

Поједини уметнички споменици упућују на то да је и мач био уручиван владару приликом церемоније проглашења. На листу 89^v ватиканског рукописа *Књиџе о царевима* (гр. 333), представљен је израиљски цар Ровоам у одећи византијских василевса, кога уз акламације подижу на штит. Један од достојанственика приноси мач, очигледно с намером да га уручи новом владару (Слика 8).⁵⁶

Berkeley – Los Angeles – London 1981, 222–256; Ж. Дагрон, *Цар и њрвосвешћеник. Сџудија о византијском “цезароџаизму”*, Београд 2001, 92–108.

⁵¹ Walter, *Raising on a Shield*, 165–166; Дагрон, *Цар и њрвосвешћеник*, 94–95; Macrides, Munitiz, Angelov, *Pseudo-Kodinos*, 418–423.

⁵² Г. Острогорски, *О царевом мироџомазању и џодизању на шћиши у џозновизантијском церемонијалу*, in: idem, *О веровањима и схватањима Византинаца*, Београд 1970, 325–329.

⁵³ *Ibidem*; L.-P. Raybaud, *Le gouvernement et l’administration centrale de l’empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258–1354)*, Paris 1968, 48–54.

⁵⁴ Macrides, Munitiz, Angelov, *Pseudo-Kodinos*, 216³⁻¹⁵, 418–423.

⁵⁵ *De cerimoniis*, 93; Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee*, 9, 12; MacCormack, *Art and Ceremony*, 243.

⁵⁶ J. Lassus, *L’illustration byzantine du Livre des rois. Vaticanus Graecus 333*, Paris 1973, 80, fig. 99.

Слика 8. Књига о царевима, Vaticanus gr. 333, fol. 89v.

У рукопису Скиличине хронике из Мадрида насликано је проглашење Лава V Јерменина за савладара Михаила I (fol. 10^v). Оба цара подигнута су на штит и држе лабаруме, а старији ставља круну на главу млађег. Нови цар, за разлику од старог, у левој руци држи мач у корицама, који му је, свакако, уручен у оквиру церемоније проглашења (Слика 9).⁵⁷

⁵⁷ A. Grabar, M. Manoussacas, *L'illustration du manuscrit de Skylitzès de la Bibliothèque nationale de Madrid*, Venise 1979, 25, Pl. I. Ch. Walter, *The Coronation of a Co-Emperor in the Skylitzes Matrisensis*, in: *Actes du XIVe СІЕВ*, II, Bucarest 1975, 453; idem, *Raising on a Shilded*, 138–139. Цитирани аутори нису уочили делимично истрвен мач у рукама Лавовим.

Слика. 9. Илустрована Хроника Јована Скилице, *Matriensis MS gr. Vitr. 26-2, fol. 10v*.

Царска промоција добијала је у истом рукопису и другачији вид. На представама завршног момента проглашења, цареви Лав V и Теофил приказани су како седе на престолима, држећи мач украшених корица у рукама (fol. 12^v, 42^v), док им поданици изражавају покорност (Слика 10).⁵⁸

Овако уобличена иконографија објављивања новопроглашеног владара на престолима, с мачем у рукама, јавља се и у неким другим рукописима. Надаље, у сванетијској цркви

⁵⁸ Grabar, Manoussacas, *L'illustration*, 25 (no. 8), 39–40 (no. 94), pl. II, IX, figs. 3, 34.

Слика. 10. Илустрована Хроника Јована Скилице, *Matriensis MS gr. Vitr. 26-2, fol. 42v*.

у Мацхвариши, представљен је 1140. године грузијски краљ Димитрије I којег крунише анђео, док му двојица еристава припасују владарски мач.⁵⁹ И један рукопис с крунидбеним правилима из XIII века сведочи да је уручивање мача у

⁵⁹ Cf. A. Eastmond, *Royal Imagery in Medieval Georgia*, University Park, Pennsylvania, 1998, 74–77, fig. 46, Pl. XI.

Грузији било део инвеституре владара.⁶⁰ Истицање мача као инсигније у опису владарске промоције оставило је трага и у нашој уметности. У српском Минхенском псалтиру на листу 135^r приказано је како фараон крунише Прекрасног Јосифа, означеног као „Јосиф краљ“ и у исто време му предаје мач црвених корица, уздижући га тако „за цара читавом Египту“ (Слика 11).⁶¹ С мачевима у рукама приказани су и упрестољени „цареви земаљски“ у истом рукопису.⁶²

Сагледана из угла наведених примера, иконографија инвеституре круном и оружјем коју врше Бог и његови свети показује се, бар у једном нивоу значења, као тумач двеју кључних етапа у стварању цара. С једне стране она подсећа на милитарне, а с друге, на цивилне, односно црквене аспекте тог процеса. Ромејском начину мишљења биле су блиске и слике које су на другачији начин истицале композитност историје увођења у царство, што показује низ представа владарског проглашења на штиту у византијским рукописима. Оне преплићу „реалан“ приказ милитарног царског проглашења са „метафизичким“ или обредним описом црквеног крунисања и миропомazaња.⁶³ Међутим, са представа на којима се цару предају с небеса и круна и оружје уклоњено је свако непосредно позивање на ритуал. Једину, сасвим посредну везу с њим чува хијерархија инсигнија. Из Христових руку спуштана је с небеских висина на владареву главу само најзначајнија инсигнија – стема.

С тим у вези вреди подсетити да је приликом обреда крунисања у Византији и словенским православним земљама, венац с антиминса узимао сам патријарх и полагао га на главу новом цару. Остале, мање важне инсигније црквени поглавар је такође узимао с антиминса, али их је предавао нижим достојанственицима – веститорима – који су њима инвестирали цара. Кад је крунисан цар-савладар, патријарх

⁶⁰ *Ibidem*, 77–78, 243.

⁶¹ *Der serbische Psalter. Faksimile-ausgabe des Cod. slav. 4. Der Bayerischen Staatsbibliothek München*. Wiesbaden 1978–1985, *Textband*, 230–231, *Faksimile*, fol. 135^r. За погрешна тумачења ове представе cf. *ibidem*, *Textband*, 131; Stichel, *Ausserkanonische Elemente*, 175–176; M-D. Gautier-Walter, *Joseph, figure idéale du Roi?* CA 38 (1990), 30.

⁶² *Der serbische Psalter, Textband*, 193–194, *Faksimile*, fol. 9⁶.

⁶³ Der Nersessian, *L'illustration des psautiers grecs*, 22, 78–79, fig. 37; Walter, *Raising on a Shield*, 138–139, 142, 144, 148–155, 167–168, fig. 5, pls. 1–3, 7; Grabar, Manoussacas, *L'illustration*, pl. I.

Слика. 11. Српски Минхенски псалтир, Monach. cod. slav. 4, fol. 135r.

је инсигније предавао старијем цару. Њих двојица су заједно држали круну, спуштајући је на главу савладара, или би крунисање извршио сам владар. У предаји осталих инсигнија патријарх није учествовао, већ су цару у њиховој предаји могли помагати препозити. Биће да, сходно томе, у византијској уметности Христос није приказиван како лично уручује владарима инсигније другог реда, па ни мач и копље.

Према веровању Византинаца, сваки обред или ритуал, па и владарско проглашење или крунисање, предочавао је скривену метафизичку реалност чина кроз чулима спознатљиве радње и предмете, односно симболе. Свештенство, цар и народ учествовали су у обреду крунисања само као саслужитељи и молитвени сведоци, док је прави вршилац свете тајне био невидљив – сам Христос, призиван у молитвама да „постави на цареву главу венац од драгог камења“.⁶⁴ Слика Богом вршене инвеституре уклањала је, дакле,

⁶⁴ Cf. Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee*, 15-31; M. Agran S. J., *Couronnement royal et autres promotions de cour. Les sacrements*

обредну, симболичку завесу и отвараола оку поглед у дубину, ка суштој светотајинској реалности. Но, како се света тајна врши у временски омеђеном обреду а дејствена је изван његових оквира тако се и слика не ограничава на меморисање и „тумачење“ самог чина крунисања. Она указује на његове трајне последице. Зато и слике које обједињују мотив предаје војних инсигнија – вршили је свети ратници или анђели – с иконографијом божанске инвеституре круном нису служиле прослављању тријумфа у некој одређеној бици или великом ратном походу.⁶⁵ Оне су биле намењене величању тријумфалне, епифанијске природе царства као таквог, царства у којем се „стекоше обетовања Божија“. Разумљиво је стога што се у цитираним аренама српских повеља или византијским стиховима који описују представе инвеституре венцем и оружјем не помиње било која одређена битка, односно поход, а реч победа користи у множини или сасвим уопштено.⁶⁶

de l'institution de l'ancien Euchologe constantinopolitain, OCP 56/1 (1990), 99₃₋₆; I. Al. Biliarsky, *Le rite du couronnement des tsars dans les pays slaves et promotion d'autres axiai*, OCP 59/1 (1993), 105₇₆₋₇₉; Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee*, 15–31.

⁶⁵ О томе у појединим случајевима сведоче и додатни иконографски детаљи. Cf. Parani, *Dressed to Kill*, 152–153, n 66.

⁶⁶ Walter, *The Coronation*, 139; Spatharakis, *The Portrait*, 23–24, 97; Ševčenko, *The Illuminators*, 272; Ламброс, *Ὁ μαρκανὸς Κώδιξ*, 43–44 (φ. 36^α); Mango, *The Art*, 226.